

General-potpukovnik u penziji
Milija STANIŠIĆ

RUKOVOĐENJE KPJ ORUŽANIM SNAGAMA U NARODNOOSLOBODILAČKOM RATU

Komunistička partija Jugoslavije, revolucionarna, avangarda radničke klase, uspjela je da poslije kapitulacije zemlje očuva, pribere i ojača svoje snage i politički uticaj u narodu, da otkrije smisao društvenih kretanja i da bude vjeran tumač interesa i htjenja najširih narodnih masa. Ona je u tom najtežem vremenu smjelo stala na čelo naroda, i u pravi čas ga povelu u oružanu borbu za nacionalno oslobođenje i društveni preobražaj. Time je preuzela veliku istorijsku odgovornost pred sopstvenom klasom i narodom, pred međunarodnim proletarijatom i progresivnim snagama svijeta.

I

Savladati moćnog okupatora i brojne kvislinške snage mogao je samo narod podignut na ustanak. Takvu snagu je KPJ mogla iskovati jer je, pri postojanju povoljnih objektivnih uslova za ustanak, proklamovala program i platformu najšireg jedinstva naših naroda i narodnosti u ostvarenju nacionalnih i socijalnih ciljeva borbe i povelu je istrajnu borbu da ih ostvari. Smatrala je da je za postizanje pobjede bilo odlučujuće da okupi mase u razne masovne borbene organizacije, kako bi cio narod predstavljao što jedinstveniju organizovanu i borbenu snagu. Za sve vrijeme rata nastojala je da izgradi brojnu i jaku političku i vojnu snagu naroda.

Vođenje svenarodnog rata je zahtijevalo da se na osnovama zajedničkog društvenog interesa izgradi mehanizam, koji će omogućiti objedinjavanje i neprekidan porast narodnih snaga, koji će biti temelj za stvaranje oružanih snaga i snažna politička i ekonomska potpora u vođenju oružane borbe. U tom cilju razvio se NOP kao jedinstven politički i vojni sistem, tj. jedinstven front organizovanih društvenih snaga. To je bio kompleksan i jedinstven sistem, koji

je stvoren i izgrađivan sa ciljem da narod sopstvenim snagama izvojuje nacionalno i socijalno oslobođenje. KPJ je bila njegova glavna ujedinjujuća snaga. Ona je rukovođila svim strukturama NOP-a, čvrsto držeći sve poluge vođenja oslobodilačkog i revolucionarnog rata.

Prvi zadatak u izgradnji takvog sistema bio je *stvaranje oružanih snaga*, jer se tadašnja istorijska zadaća mogla uspješno riješiti jedino oružanom borbom. Stoga je KPJ od prvog dana odlučno nastojala da uspostavi čvrsto rukovođenje oružanim snagama. Način na koji je ostvarivala takvu ulogu zavisio je od čitavog niza potreba i uslova vođenja svenarodnog rata i izgradnje oružanih snaga.

Vođenje rata protiv okupatora i izdajničke domaće buržoazije i stvaranje oružanih snaga, KPJ je od prvog dana zasnivala na *konceptiji »naoružanog naroda«*. To je omogućavalo da se cio NOP, na osnovu jedinstvene strategijske koncepcije, efikasno angažuje u svim oblicima borbe i otpora, da se oružane snage u okvirima cijelog sistema postave tako da mogu efikasno da vode oružanu i političku borbu, da se cjelokupna izgradnja mlade revolucionarne armije čvrsto osloni na snagu naroda.

Uloga oružanih snaga, sadržaj i obim njihove djelatnosti izvirali su iz ciljeva i potreba čitavog pokreta. Pošto je oružana sila bila jezgro i glavna udarna snaga svenarodnog otpora, njena je uloga prevazilazila zadatke i funkcije klasične vojske. Društvena uloga oružanih snaga bila je kompleksna i jednovremeno se ispoljavala u izvršavanju sljedećih glavnih funkcija: vođenje oružane i političke borbe; jemstvo tekovina revolucionarne borbe; zaštita naroda od zvjerstava okupatora i kvislinga; pružanje zdravstvene i ekonomske pomoći narodu; učešće u prosvećivanju širokih narodnih masa. U našem revolucionarnom ratu, kao i u drugim zemljama, pored vođenja oružane borbe kao glavne funkcije, i tzv. nevojni zadaci bili su veoma značajan dio djelatnosti oružanih snaga. Valjalo je osposobiti svaku vojnu jedinicu da efikasno izvršava sve pobrojane funkcije i zadatke.

Pred KPJ je od prvog dana stajao krupan zadatak da izgradi potpuno nov i cjelovit vojni sistem. Valjalo je da planski stvara i razvija vojnu organizaciju, vodeći neprekidno računa o tome da su pokretu nužne masovne oružane snage, tijesno povezane sa narodom.

Uslovi u kojima su stvarane i izgrađivane revolucionarne oružane snage bili su vanredno složeni. U stvari, trebalo ih je izgrađivati, u uslovima kada nisu postojale one osnovne pretpostavke za koje klasična vojna teorija smatra da su neizostavne.

Materijalni i ekonomski uslovi za snabdijevanje oružanih snaga bili su izrazito nepovoljni. Narodnooslobodilačka borba je počela bez dovoljno oružja, bez fabrika, radionica i materijalnih rezervi. Oružje se moralo otimati od neprijatelja. Bilo je otežano i snabdijevanje odjećom i obućom, jer su se morala najvećim dijelom pribavljati od siromašnih slojeva naroda.

Krupan i složen zadatak u izgradnji oružanih snaga bio je i stvaranje moralno-politički veoma čvrstih jedinica. Čovjek je bio osnovna snaga i polazno ishodište revolucije. Oslobodilačka i revolucionarna borba stvarala je veoma povoljne objektivne uslove za izgradnju moralno-političke snage armije: veličina ciljeva ustanka; ljubav prema slobodi i mržnja prema okupatoru; povjerenje u politiku i snagu KPJ i dr.

Međutim, na putu izgradnje moralno-politički čvrstih jedinica stajao je čitav niz krupnih prepreka i smetnji: u partizanske redove stupio je veliki broj nepismenih i politički neobrazovanih ljudi (sa sela) opterećeni mnogobrojnim predrasudama patrijarhalnog načina života i egoističkim navikama; okupatoru je uspjelo da podstakne bratoubilačku borbu — što se neminovno odražavalo i na (sve brojnije) oružane snage — tako da se i u jedinicama morala voditi uporna borba za jačanje bratstva i jedinstva; neprijatelj je uporno i dosta vješto širio u narodu svoju propagandu, što je (prirodno) prodiralo i u redove vojske. Sve te mnogobrojne teškoće mogle su se savladati samo sistematskim i planskim vaspitnim radom, koji bi ubijedio borce u pravednost ciljeva za koje se bore, ulio vjeru u sopstvene snage i razvio mržnju prema neprijatelju i kod svih boraca razvio smisao za kolektivni život i požrtvovanje u borbi.

Kadrovski problemi su, takođe, bili veoma složeni. Istorijske okolnosti u kojima se stvarala oslobodilačka vojska bili su takvi da se na sve strane osjećala velika oskudica kadrova — što se naročito potenciralo kursom da se izgradi masovna armija. Prilike su bile takve da se najveći broj vojnih starješina morao uzdizati iz redova ustanika (boraca). Da bi se zadovoljile sve veće potrebe za partijsko-političkim rukovodiocima, valjalo ih je velikim dijelom uzdizati i stvarati iz redova članova KPJ. I jedno i drugo je bio složen i dugotrajan proces.

Krupne teškoće proizilazile su i otuda što je cjelokupno ljudstvo — pretežno vojnički neobučeno — trebalo što prije da ovlada ratnim vještinama. Na bojnopolju nijesu mogle da pobjeđuju jedinice samo moralno-politički čvrste ako nijesu bile i vještije od neprijatelja u ratovanju. Ratna vještina se morala stvarati i primje-

njivati bez vojnih udžbenika. Bojno polje je bila glavna škola. U takvim prilikama valjalo je razviti aktivnost i stvaralaštvo svih ljudskih potencijala, kako bi se u jedinicama razvila ofanzivnost, udarnost i pokretljivost i smanjio broj sopstvenih žrtava.

Snažne narodne vojske nije moglo biti bez veoma čvrste discipline. To je bila njena nasušna potreba. U zavođenju čvrste discipline trebalo je izbjeći dve krajnosti: anarholiberalističku raspojasanost, kao i ciljeve i metode discipline buržoaske vojske. Disciplinu je trebalo prvenstveno izgrađivati na političkoj svijesti, postavljajući sve borce i starješine u takav položaj koji će im omogućiti da razviju sve svoje sposobnosti i da afirmišu sopstvenu ličnost. Uz to, čvrste discipline nije moglo biti bez istovremenih vojnih mjera i postupaka koje učvršćuju vojnički poredak.

Ovako značajna uloga oružanih snaga NOP i ovako brojni krupni zadaci u njihovom stvaranju i izgradnji iziskivali su potrebu i postavljali oštar zahtjev da se KPJ svojim osnovnim snagama angažuje na vojnim pitanjima. U veoma složenim uslovima političke i oružane borbe sa (naročito u početku) mnogo nadmoćnijim neprijateljem, KPJ je morala da neprekidno bdi nad stvaranjem i jačanjem vojske. Radilo se ne samo o tome da se obezbijedi da njena cjelokupna dejstva budu strogo usaglašena s ciljevima KPJ, već i da se svakodnevna pitanja izgradnje vojnih jedinica rješavaju sa njenih idejno-političkih pozicija; da ona sama bude glavna motorna snaga u rješavanju svih praktičnih pitanja izgradnje i da svakodnevno kontroliše kako se sprovodi u život njena vojna politika. Iz svih ovih razloga rukovodeća uloga KPJ nad oružanim snagama morala je biti najneposrednija. To je bila glavna garancija za ostvarenje ciljeva revolucije.

Četiri su okolnosti koje su omogućavale da KPJ — na osnovama pravilno postavljene političke linije — uspješno obavi takvu ulogu: na vrijeme je odredila veliki broj svojih najsposobnijih kadrova da rade na stvaranju i izgradnji oružanih snaga; KPJ je raspolagala bogatim fondom marksističkog znanja, a posebno dragocjenim marksističkim nasleđem u vojnim pitanjima. Njena opšta orijentacija da se NOR vodi sopstvenim snagama naroda Jugoslavije¹ ubrzala je traženje novih i originalnih puteva revolucionarne borbe — posebno u vojnim pitanjima; prethodno (predratno) iskustvo KPJ u organizovanju i predvođenju masa u borbu bilo je veoma dragocjeno njenim kadrovima kao početni oslonac u konkret-

¹ U proglasu od 25. jula 1941. CK KPJ je poručivao: »NARODI JUGOSLAVIJE... Znajte da vaše oslobođenje može i mora biti izvojevano vašim sopstvenim snagama«. (Zbornik NOR, tom I, knj. 2, str. 23).

nom rješavanju vojnih pitanja; činjenica da je KPJ rukovala NOB-om bez koalicije sa građanskim strankama, omogućavala joj je da ima monopol nad oružanim snagama i da njima neposredno rukovodi.

KPJ je ostvarivala rukovodeću ulogu u oružanim snagama preko jedinstvenog sistema komandovanja, partijske organizacije u vojsci i političkih komesara.

II

Izgradnja i upotreba oružanih snaga nije se dala ni zamisliti bez stvaranja i uspješnog funkcionisanja *cjelovitog sistema komandovanja*. Komandovanje je, na svim nivoima, moralo da rješava čitav niz krupnih, složenih i hitnih zadataka: da organizuje vojne jedinice i da ih moralno-politički učvrsti, da izgrađuje originalnu ratnu vještinu i da obuča jedinice za uspješno izvođenje borbenih dejstava; da iskuje gvozdenu disciplinu koja će počivati na svijesti boraca; da neprekidno brine o materijalno-tehničkom i sanitetskom obezbjeđivanju vojske, i dr. Da bi se efikasno i na vrijeme izvršili svi ovi zadaci, CK KPJ je dao uputstvo da se jednovremeno i najhitnije otpočne sa formiranjem vojnih komandi od vrha do dna, držeći se u osnovi principa da se stvaraju na svim nivoima partijskih rukovodstava.

Svega nekoliko dana poslije napada Njemačke na SSSR, po odluci CK KPJ formiran je 27. juna 1941. god. Glavni štab narodnooslobodilačkih partizanskih odreda (od septembra Vrhovni štab). U sastav GŠ NOPOJ ušli su članovi Politbiroa i pojedinci iz CK KPJ. Uloga vrhovnog komandanta je povjerena generalnom sekretaru KPJ, drugu Titu. Iz ovih činjenica vidi se koliki je značaj Partija pridavala vođenju oružane borbe i kakvu je krupnu ulogu namijenila Vrhovnom štabu.

Vrhovni štab je bio najznačajnija instanca za rukovođenje oružanim snagama, a posebno u izgradnji jedinstvenog sistema komandovanja. Od njegove sposobnosti i efikasnosti u ogromnoj meri je zavisilo ostvarenje ciljeva oslobodilačkog rata i revolucije. Osnovni zadatak Vrhovnog štaba je bio da na osnovu koncepcije KPJ izgradi čvrstu vojnu organizaciju i da obezbijedi upotrebu oružane sile NOP-a na način koji će obezbijediti postizanje njegovih ciljeva.

Prvostepena dužnost Vrhovnog štaba u početnom periodu je bila da rukovodi svim vojno-političkim poslovima pripreme i vođenja ustanka u čitavoj zemlji. Pokretanjem ustanka, prvi zadatak bio je da stvori takvu vojnu organizaciju koja će biti usklađena sa

ciljem i karakterom rata, sa društvenim bićem pokreta, sa ulogom i zadacima oružanih snaga i sa načinom ratovanja. Razvojem ustan-ka, VŠ je neprekidno usavršavao vojnu organizaciju. Tako je na početku bila zasnovana na čisto teritorijalnom principu — sa partizanskim odredima i lokalnim (mjesnim) jedinicama — koji je bio najprikladniji za pokretanje ustanka, za masovno učešće naroda u borbu i za uspješno vođenje masovnih partizanskih akcija. No, sve većom koncentracijom okupatorske i kvislinške vojne sile na jugo-slovenskom ratištu ispostavilo se da teritorijalna organizacija nije mogla da ostvari osnovne stratezijske ciljeve i zadatke borbe. Imajući pred sobom perspektivu dugotrajne borbe protiv fašističkih okupatora i njihovih domaćih slugu, Vrhovni štab je smatrao da teritorijalna vojna organizacija neće biti u stanju da se uspješno odupre brojnim neprijateljima i da ih savlada. Zbog toga je već od kraja 1941. godine zauzeo odlučan kurs prerastanja teritorijalne (partizanske) vojske u snažnu operativnu (regularnu) armiju, vodeći uvek računa o jačanju obje ove komponente. Time je vojni sistem NOP-a dobio kvalitativno drukčije svojstvo i postao raznovrsniji.

U jedinstvenoj vojnoj strukturi uporedo su postojale i zajednički dejstvovala različite komponente vojne moći i vrste jedinica. Teritorijalne su i dalje izvodile borbene akcije, kontrolisale svoja područja i doprinosile masovnom prilivu naroda u vojsku. Operativne (regularne) jedinice su imale mnogo veću udarnu moć i pokretljivost, postojale su iz dana u dan sve značajnije. Obje vrste jedinica vršile su značajnu vojnu i političku funkciju i imale istovetan društveno-politički karakter (naoružani narod). To je bio čvrst i veoma elastičan vojni sistem, organska cjelina skladno povezanih dijelova, dinamičko jedinstvo raznih oblika vojnog organizovanja. Njihova uloga i značaj su se menjali shodno potrebama i mogućnostima oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta.

Vrhovni štab je od prvog dana obezbjeđivao jedinstvo rukovođenja i komandovanja na cijelom jugoslovenskom prostoru. Već u prvom broju »Biltena« (svog zvaničnog glasila) od 1. avgusta 1941. godine, Glavni štab NOPOJ-a je objavio da »svi partizanski odredi i njihovi štabovi iz Hrvatske, Srbije, Slovenije, Crne Gore, Bosne i Hercegovine, Vojvodine, Dalmacije, Makedonije i Sandžaka, spadaju pod vrhovno rukovodstvo Glavnog štaba narodnooslobodilačkih partizanskih odreda Jugoslavije«.² Izgradnjom jedinstvenog sistema rukovođenja i komandovanja od samog početka ustanka stvarani su uslovi da se obezbijedi: prvo, da se od početne raštrkanosti

² Zbornik NOR, tom II.

vojnih snaga izgradi čvrst sistem vojne organizacije i, drugo, da se putem jedinstvenih oružanih snaga ostvari zajednički jugoslovenski interes svih naroda i narodnosti.

Najznačajnije mjere Vrhovnog štaba u oblasti vojnog organizovanja bile su: odluka o formiranju partizanskih odreda od 4. jula 1941. godine³; odluka VŠ na savjetovanju predstavnika štabova u Stolicama 26. septembra 1941, koje su cjelovito i na jedinstven način oblikovale vojni sistem NOP-a⁴; donošenje statuta proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada⁵; odluka o stvaranju narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije⁶; odluka Vrhovnog komandanta o promjeni naziva NOVJ u Jugoslovensku armiju.⁶

Jedan od glavnih zadataka Vrhovnog štaba je bio da na osnovu revolucionarne koncepcije KPJ o vođenju svenarodnog rata pronađe, oblikuje i razvije takvu ratnu vještinu koja bi u potpunosti odgovarala stvarnom odnosu ratujućih strana, ciljevima rata i društvenom biću NOP-a. Od efikasnosti ratne vještine uveliko je zavisio razvitak i sudbina ustanka u Jugoslaviji.

Polazeći od naučne (objektivne) spoznaje konkretnih političkih, vojnih i materijalnih uslova u okupiranoj Jugoslaviji, Vrhovni štab se od samog početka orijentisao na izgradnju originalne ratne vještine, čvrsto se držeći kursa izgrađivanja »vojne strategije i taktike na osnovi revolucionarne političke linije CK KPJ.«⁷ To je bila revolucionarna i originalna koncepcija o načinu vođenja rata, zasnovana na dijalektičkom jedinstvu neprijateljskih slabosti i sopstvenih prednosti. Suština i crvena nit osnovne strategijske koncepcije, bile su: oslanjajući se na slobodarsku i revolucionarnu energiju masa podići ustanak na čitavoj teritoriji Jugoslavije, suprotstavljajući totalnom ratu agresora svenarodni rat. Izrastanjem partizanskih akcija u svenarodni rat stvoriti povoljne uslove za konačan strategijski obračun sa glavnim snagama neprijatelja, osloboditi zemlju i potući oružane snage domaće kontrarevolucije. Taktika je u osnovi bila partizanska, a u okviru strategije je uživala veću samostalnost nego li u klasičnim armijama. U suštini, ratna vještina naših oružanih snaga je bila originalna i potpuno različita od neprijateljske.

³ *Pregled istorije SKJ.*

⁴ »*Bilten*« VŠB, br. 7 i 8 od 1. X 1941, Zbornik NOR, tom II.

⁵ »*Bilten*« VŠ, br. 14—15 za februar-mart 1942, tom II.

⁶ »*Bilten*« VŠ, br. 20—21—22 za septembar, oktobar i novembar, tom II.

⁶ *Službeni list Ministarstva narodne odbrane*, 1—2—3, go. 1, za januar-februar-mart.

⁷ *Tito, Govori i članci, knj. 6, str. 229, Zagreb 1959.*

Osnovne koncepcije o načinu vođenja oružane borbe, i drugih vrsta otpora, Vrhovni štab je izložio već u prvom pismenom uputstvu »Zadatak narodnooslobodilačkih partizanskih odreda.«⁸ Uskoro sazrijevaju uslovi da se Vrhovni štab neposredno angažuje u rukovođenju vojnim operacijama: od borbi u jesen 1941. godine u Srbiji pa neprekidno do kraja rata — nalazeći se uvijek u centru težišnih vojnih zbivanja na jugoslovenskom ratištu. Time mu se pružala prilika da uspješno uopštava praksu, da mnogobrojnim uputstvima i naređenjima neprekidno prenosi iskustva originalne ratne vještine u sve krajeve zemlje, i da pomogne nižim štabovima da cjelokupan starješinski kadar ovlada njome — što je bilo veoma značajno za njenu efikasnost. Posebno treba istaći da su stvaranjem NOVJ (krajem 1942. god.) bili sazreli uslovi za kvalitetno drukčije vođenje oružane borbe. Tada je Vrhovni komandant, drug Tito, u Biltenu Vrhovnog štaba obrazložio uslove i značaj tog krupnog događaja i precizirao stavove o načinu vođenja borbe operativnih jedinica.⁹ Suština tog direktivnog stanovišta je bila da se partizansko ratovanje ne napušta, ali da se borbena dejstva moraju podići na novi (viši) stupanj, skladno kombinujući partizanski i tzv. regularni način borbenih dejstava.

Vrhovni štab je tokom cijelog rata neposredno rukovodio i kadrovskom politikom u vojsci. To je bilo pitanje od stratejskog značaja. Ovaj dio djelatnosti Vrhovnog štaba sastojao se prije svega u određivanju kadrovskih principa i kriterijuma u oružanim snagama, u organizovanim naporima da se oni dosljedno i neprekidno sprovode u život — polazeći od klasnog stanovišta KPJ da se cjelokupna kadrovska politika mora da zasniva na interesima radnih masa u oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi. Osnovni princip kadrovske politike je bio da se vojni i politički kadrovi stvaraju iz redova boraca: radnika, seljaka i intelektualaca. Temelje kadrovske politike Vrhovni štab je postavio već u prvom broju svog Biltena, dajući uputstva da se štabovi »pobrinu za provjerene i dobre komandire i komesare koji treba da stanu na čelo pobunjenih masa«. Kao što se vidi idejno-političko opredjeljenje ljudi je bilo osnovni kriterijum kadrovske politike jer je oslobodilačkoj i revolucionarnoj borbi iznad svega bilo potrebno da u vojsci ima odan starješinski kadar. Uz ovaj kriterijum isto je tako bilo veoma značajno da cio rukovodeći vojni i politički kadar bude stručno osposobljen, jer se neprijatelj samo sa takvim kadrom mogao pobijediti.

⁸ Zbornik NOR, tom II, str. 11.

⁹ Bilten VŠ NOVJ, br. 20—22, za septembar-novembar 1942. god.

Vrhovni štab je za cijelo vrijeme NOR-a držao čvrsto osnovne niti kadrovske politike, prepuštajući nižim štabovima — kao i u ostalim pitanjima — dovoljno samostalnosti i inicijative. Najznačajnije njegove odluke iz oblasti kadrovske politike, pored već pomenutog naređenja, bile su: odluka na Savjetovanju u Stolicama, septembra 1941. god., da se umjesto izbornosti nižeg kadra pređe na njegovo postavljanje od strane viših štabova i odluka da se na svim komandnim instancama (počev od čete) obavezno postavljaju politički komesari; Naredba o formiranju vojne škole NOV i POJ novembra 1942, čiji je cilj bio: »obuka u usavršavanju komandnog kadra NOV i POJ, izučavanje i primjena iskustava NOB-e i sprovođenje jedinstvene doktrine u našoj vojsci«;¹⁰ Dekret o uvođenju činova u NOV i POJ u maju 1943. god.¹¹, koji je donijet kao posljedica jačanja NOP-a i autoriteta narodne vlasti, kao potreba učvršćenja vojne discipline i zbog veće afirmacije revolucionarne armije na međunarodnom planu; Uredba o zvanjima od 22. aprila 1944. god., kojom su politički komesari i njihovi pomoćnici dobili rang oficira sa svim njihovim pravima. Sa porastom centralizacije u rukovođenju i komandovanju oružanim snagama jačao je i centralizam u vođenju kadrovske politike.

Vrhovni štab je od prvog dana ustanka čvrsto držao sve osnovne niti borbe.¹² On je bio sastavljen i skladno kombinovan od najnužnijeg broja vojnih i partijsko-političkih rukovodilaca.¹³ Rukovodio je kolektivno, uz nastojanje da se nižim komandama i starješinama obezbijedi što više samostalnosti i inicijative. Uporedo s potrebom sve veće koncentracije vojne moći NOP-a, rasla je centralizacija rukovođenja od strane Vrhovnog štaba.

Od samog početka ustanka uvedena je dužnost vrhovnog komandanta koja je poverena drugu Titu. Njegov autoritet je bio veoma snažan, jer je istovremeno bio generalni sekretar KPJ. Na toj funkciji je raspolagao neospornim autoritetom u partijskom vrhu i u bazi. Autoritet mu je još više porastao zbog energičnog i odlučnog zalaganja i doprinosa u pokretanju ustanka naroda Jugoslavije. Raspolazući neophodnom samostalnošću i širokim ovlašćenjima CK KPJ, velikim životnim i revolucionarnim iskustvom, on je bio glavni inicijator i organizator izgradnje i upotrebe oružanih snaga. Sa

¹⁰ Zbornik NOR, tom II, dok. 138.

¹¹ Bilten VŠ, br. 28 od maja 1943. god.

¹² Vrhovni štab je sve do formiranja AVNOJ-a obavljao i funkciju političkog predstavništva NOP-a.

¹³ Od sredine 1942. god. za članove VŠ imenovan je i jedan broj najistaknutijih vojnih rukovodilaca sa terena. Ali, oni i dalje ostaju na svojim ranijim položajima, tako da je njihov status u VŠ više reprezentativno-politički.

neprekidnim jačanjem NOP-a i njegovih oružanih snaga, Titovo ime je oličavalo uspjehe oslobodilačke i revolucionarne borbe naroda Jugoslavije — postalo je simbol i legenda u zemlji i u svijetu.

Veoma značajnu ulogu u sistemu komandne strukture imala su i nacionalna vojna rukovodstva — *glavni štabovi*. Oni su, u najužoj saradnji sa nacionalnim (pokrajinskim) partijskim rukovodstvima rukovodili svim vojnim poslovima na svojoj teritoriji. To su bile operativno-teritorijalne komande sa prvenstvenim zadatkom da rukovode oružanom borbom: da podižu i šire ustanak na čitavoj svojoj teritoriji; da planiraju vojne operacije i da rukovode njima. Pored operativne funkcije, ovi štabovi su rukovodili svim organizacijsko-mobilizacijskim poslovima i pozadinskim obezbjeđenjem vojske, a imali su značajnu ulogu i u vođenju kadrovske politike. Glavni štabovi su raspolagali velikom samostalnošću u sprovođenju direktiva i zadataka Vrhovnog štaba, što im je omogućavalo da ispolje veći stepen inicijative i stvaralaštva — polazeći od osobenosti vojno-političkih i geostrategijskih uslova na sopstvenoj teritoriji.

Krupnu i odgovornu ulogu u izgradnji i upotrebi vojnih jedinica odigrale su tzv. *trupne komande*: komande partizanskih odreda, bataljona i četa; štabovi brigada, divizija, zona i korpusa. One su neposredno rješavale sva pitanja izgradnje borbene moći jedinica i imale su istaknuto mjesto u izgradnji i usavršavanju ratne vještine.

Iako su formirani tek pred sam završetak NOR-a, *štabovi armija* su imali veoma značajnu ulogu. Oni su rukovodili složenim završnim stratezijskim operacijama za oslobođenje zemlje i bili su glavni organizatori modernizacije Jugoslovenske armije.

Imajući u vidu da je svijest i inicijativa masa glavna pokretačka snaga u svenarodnom ratu, KPJ je zauzela stanovište da se u izgradnji cjelokupne komandne strukture maksimalno razvija samostalnost i inicijativa svih komandi (i boraca), dovodeći ih u sklad sa potrebama centralizma u komandovanju. Uz to, Partija je u vojne komande slala svoje najbolje kadrove, koji su odvažno, disciplinovano i stvaralački sprovodili partijsku politiku u život.

III

Uslovi stvaranja i djelovanja revolucionarnih oružanih snaga bili su vanredno složeni i teški. One nijesu mogle izvršiti osnovnu ulogu i mnogobrojne zadatke ukoliko u njima ne bi postojala i djelovala svijesna, organizovana i disciplinovana revolucionarna organizacija. Stoga CK KPJ već od formiranja prvih partizanskih od-

reda odlučuje da u vojsci stvori posebnu *partijsku organizaciju*. Ona je trebalo da postane rukovodeća idejno-politička snaga u svim vojnim jedinicama i ustanovama. Njen je osnovni zadatak bio da moralno-politički i vojnički učvršćuje i jača svaku vojnu jedinicu, da obezbijedi da se svi bori i starješine istrajno i odlučno bore za revolucionarne ciljeve NOB-e i da uspostavljaju prisnu i neraskidivu vezu s narodom. Komunisti su bili najodgovorniji da se izgradi revolucionarni lik i borbena efikasnost oružanih snaga. Ulogu partijske organizacije u njima najreljefnije je izrazio generalni sekretar KPJ, drug Tito: »Naši oružani odredi su onakvi, kakve su partijske organizacije u njima.«¹⁴

Donoseći odluku o dizanju ustanka, KPJ je poslala svoje najbolje kadrove da organizuju partizanske odrede. Uporedo sa tim tada najznačajnijim poslom, u periodu juli—septembar 1941. god., otpočinje se sa stvaranjem partijske organizacije u vojsci. U postavljanju njene strukture CK KPJ se rukovodio potrebom da se ostvari optimalni politički uticaj revolucionarne avangarde radničke klase na vojničke mase, da se obezbijedi svakodnevna konkretna aktivnost komunista u svim pitanjima izgradnje i upotrebe jedinica. Pri tome se valjalo pridržavati dva osnovna principa: prvo, da se članovi Partije (i SKOJ-a, takođe) organizuju tamo gde vojnički djeluju (pripadaju), i, drugo, da se uticajem partijske (skojevske) organizacije obuhvati cjelokupno ljudstvo. Polazeći od toga, partijske organizacije su stvarane u svim vojnim jedinicama i ustanovama. One su u pravom smislu bile kičma jedinica i omogućavale su da se ostvari neposredni idejno-politički uticaj komunista na sve borce i starješine.

Ostvarenje *rukovodeće uloge Partije u vojsci* u velikoj mjeri je zavisilo od odnosa partijske organizacije i komandi. Ovaj odnos sam po sebi bio je objektivno složen i protivurječan. Radilo se o dvjema različitim strukturama — partijskoj i vojnoj — koje su se u znatnoj mjeri zasnivale na drukčijim principima i načinu djelovanja (komandovanje i ubjeđivanje). CK KPJ je zauzeo stanovište, čija se ispravnost u praksi iz dana u dan potvrđivala, da partijska organizacija u vojsci djeluje kao samostalna idejno-politička snaga — koja će biti organizator i rukovodilac života i rada u jedinicama — uz istovremeno jačanje i osamostaljenje komandi.¹⁵ Ovakvim svojim stavom CK je ukazivao da partijska organizacija nije u stanju

¹⁴ Arhiv radničkog pokreta, k. 8, reg. br. 196.

¹⁵ Vidi pismo generalnog sekretara PK-u KP za Makedoniju (J. B. Tito, Stvaranje i razvoj JA, str. 208—210).

da ostvari svoju ulogu i osnovne zadatke ukoliko nije samostalna u odnosu na komande (da ne bude njihova »produžena ruka«). Istovremeno, neprekidno je ukazivao na vanredni značaj i ulogu komandi u izgradnji i upotrebi oružanih snaga, skretao pažnju da one ne smiju da budu transmisija partijske organizacije.

Ma koliko da su ovi stavovi bili jasni i da se tokom cijelog NOR-a nisu mijenjali, u jedinicama je bilo slučajeva nerazumijevanja i odstupanja od njih. Najčešće su se sretale dvije krajnosti: da se partijska organizacija »miješa« u poslove komandovanja ili da komande »zajahuju« partijsku organizaciju. Uzroci ovoj štetnoj pojavi uvijek su ležali ili u nezrelosti partijskih organizacija (rukovodstava) da izrastu u stvarnu rukovodeću idejno-političku snagu ili, pak, u nesposobnosti komandi da rukovode jedinicom. Upornom borbom u savlađivanju ovih krajnosti — prvenstveno podizanjem idejne svijesti komunista — jačala je rukovodeća uloga Partije u oružanim snagama. U cjelini posmatrano, odnosi partijske organizacije i komandi u toku rata bili su postavljeni na zdravim temeljima i uspješno su se razvijali.

Rukovodeća uloga KPJ u oružanim snagama nije se mogla zamisliti bez neprekidne uporne borbe za omasovljenje njenih redova. Pred partijsku organizaciju postavljao se neobično značajan i akutan zadatak da proširi svoje redove, kako zbog toga što ih je početkom ustanka bilo veoma malo (cijela KPJ je tada brojala oko 12.000 članova), tako i stoga što su komunisti bili u prvim redovima borbe i masovno su ginuli. Pri tome je tokom čitavog NOR-a trebalo savlađivati sektaštvo partijskog članstva, koje je bilo posljedica nerazumijevanja značaja ovog pitanja, slabosti političkog rada ili potcjenjivanja kvaliteta onih koji su bili van redova Partije. U stvari, bilo je nužno da se u svim partijskim organizacijama radi svakodnevno i uporno na odabiranju i pripremanju ljudi za Partiju (rad sa kandidatima i skojevcima i dr.). Koliko su partijske organizacije i rukovodstva uspješno izvršavale taj zadatak najbolje se vidi iz slijedećih podataka: u 1943. god. članovi Partije i kandidati činili su 20—30 posto cjelokupnog ljudstva u brigadama, a zajedno sa članovima SKOJ-a 45—50 posto. U proleterskim brigadama taj procenat je bio još veći: članova Partije i kandidata bilo je 35 posto, a sa članovima SKOJ-a 50—70 posto.¹⁶ Jugoslovenska armija izašla je iz NOR-a sa oko 70.000 članova Partije i oko 85.000 članova SKOJ-a.¹⁷ Osnovni kurs politike prijema bio je da se Partija što čvr-

¹⁶ Zbornik NOR, tom IX, knj. 1—4.

¹⁷ *Rukopis za monografiju o partijsko-političkom radu u poslijeratnom razvoju JNA, I period (Uprava za MPV DSNO).*

šće povezuje sa svojom socijalnom bazom: prvenstveno su primani radnici i seljaci. Osnovni kriterijum za prijem je bio odanost revolucionarnoj borbi.

Idejna čvrstina i uzdignutost partijskog članstva bili su neophodan uslov i sastavni dio rukovodeće uloge partijske organizacije u oružanim snagama. Njena snaga nije zavisila samo od brojnosti članstva već još više od njihovog teorijskog znanja i idejno-političkog nivoa. Samo idejno-politički uzdignuti članovi Partije mogli su da obezbijede rukovodeću ulogu Partije i da životno djeluju na aktiviranje vojničkih masa u izvršenju svih zadataka koji su stajali pred oružanim snagama.

U rješavanju ovog pitanja u praksi, KPJ je polazila od osnovnog stava da idejna svijest treba da bude temelj uvjerenja komunista iz kojeg će izvirati njihova vjera u pobjedu i nepokolebljivost u borbi protiv okupatora i domaće buržoazije, koja će im u svim prilikama davati dovoljno snage i optimizma da bez uzmaca gledaju smrti u oči. Idejna svijest je, isto tako, trebalo da bude uslov i zaloga jedinstva volje i akcije komunista, temelj njihove zrelosti i sposobnosti u političkoj borbi i revolucionarno sredstvo za mobilizaciju masa.

Polazeći od toga, KPJ je postavila slijedeći cilj idejnog obrazovanja u oružanim snagama: da članovi Partije i SKOJ-a usvoje osnove marksizma kako bi pravilnije i lakše shvatili društvenu stvarnost u svojoj zemlji i karakter i cilj borbe koju vode, i da bi takva idejna svijest opredjeljivala i usmjeravala cjelokupnu aktivnost boraca i starješina. Mada je u jedinicama bilo mnogo idejno neuzdignutog ljudstva — i svakojakih drugih teškoća koje sobom nosi ratno vrijeme — KPJ nije ustuknula pred tom teškoćom u ostvarivanju pomenutog cilja. Smatrala je da radnici i seljaci organizovanim i upornim radom mogu savladati osnove marksizma i da će samo tim putem moći da shvate svoje uslove života i interese. Stoga je CK KPJ, poslije prvih iskustava iz početnog perioda ustanka, uputio direktivu partijskoj organizaciji u oružanim snagama (i na terenu, takođe) da se u jedinicama organizuje sistematski rad na idejnom i teorijskom obrazovanju.¹⁷ *Sadržaj idejnog obrazovanja* bio je sastavljen iz dva dijela: prvi je obuhvatao osnovne elemente marksističko-lenjinističkog učenja, a drugi liniju KPJ u NOB-u. Partijska organizacija u oružanim snagama morala je da uloži mnogo truda da suzbije i savlada neshvatanja značaja ovog pitanja od znatnog dijela članstva i da čitav rad na idejnom uzdizanju čvrsto poveže sa svakodnevnom političkom i vojnom aktivnošću komunista.

¹⁷ Zbornik NOP, t. IV, knj. 3, str. 99; »Proleter«, br. 14—15, 1942.

Partijske organizacije u oružanim snagama mogle su da ostvare rukovodeću ulogu zavisno od toga koliko su svojim radom obuhvatale *cjelokupan život jedinice*. U veoma složenim uslovima oslobodilačke i revolucionarne borbe bilo je naročito značajno da se ne dopusti da bilo koji životni tok u vojnim jedinicama i ustanovama teče mimo uticaja Partije. Međutim, mnoge osnovne partijske organizacije nisu u početku uspijevale u tome, već su često cjelokupnu djelatnost iscrpljivale u organizacionim pitanjima i beznačajnim raspravama i tako ostajale na »repu događaja«. Uočavajući štetnost ove pojave, CK KPJ je — na osnovu već bogatog praktičnog iskustva u vrijeme formiranja 1. proleterske NOU brigade — dao uputstva da se rad u osnovnim partijskim organizacijama organizuje po sektorima.¹⁸ Bilo ih je ukupno pet: organizacijski, političko-prosvjetni, vojni, sektor rada sa omladinom i rad na terenu. Svaki član Partije bio je zadužen za rad na jednom od tih sektora, a ćelija je kao cjelina bila odgovorna za sav rad. Redovne partijske sastanke trebalo je održavati jednom sedmično.

Rad po sektorima unio je mnogo više sistema i plana u djelatnost partijske organizacije. Što je najvažnije, on joj je omogućavao da svojom aktivnošću obuhvati sve strane života jedinica i da efikasno i na vrijeme rješava probleme koje sam život postavlja na dnevni red. To je olakšavalo partijskoj organizaciji da izađe na širi prostor političkog djelovanja i da skladno razvija borbenu snagu svoje jedinice — da postane borbena politička snaga i da radi sa više sistema i usmjerenosti. Da bi takva i bila, valjalo je savladati pojave da se rad po sektorima postavlja šablonski, tj. da se svim sektorima pridaje podjednaka pažnja na svakom sastanku — što je nužno vodilo u uopštenost i u zamagljivanje pravog stanja u jedinici. Partijske (i skojevske) organizacije su upozoravane i podučavane da sadržaj rada nalaze u životu jedinice, da za sastanke odabiraju glavne zadatke i probleme, da cjelokupnu svoju političku snagu koncentrišu na ključne zadatke i da pomjeraju težište svog rada onako kako se odvija sam život u jedinici.

Osposobljavanju partijske organizacije da izraste u rukovodeću političku snagu znatno je doprinio i kurs KPJ kroz cio NOP, da u sopstvenim redovima maksimalno razvija *kritiku i samokritiku*. Polazeći od toga da je kritika oduvijek bila imanentno svojstvo svake revolucije, Partija je podsticala i razvijala stalan kritički odnos komunista prema stvarnosti i revolucionarnu nepomirljivost prema

¹⁸ Zbornik NOP, t. IX, dok. 52. U martu 1942. godine CK SKOJ-a izdaje instrukciju da se u skojevskoj organizaciji izvrši podjela rada na sektore, istovetno kao u partijskoj organizaciji (Zbornik NOP, t. IX, knj. 9, dok. 53).

sopstvenim greškama, koja je morala da bude isto toliko odlučna kao i borba protiv neprijatelja. Kritika i kritičnost su smatrani prirodnim svojstvom i političkim oblikom djelovanja komunista. Glavni smjer kritike bio je okrenut da se iz svakodnevnosti aktivnosti izvuku pouke da bi se ubuduće izbjegle greške. Time je ona postajala dio i sredstvo povećane mobilnosti partijske organizacije u mijenjanju stvarnosti. Da bi takva i bila, osnovne organizacije i komiteti su vodili borbu da kritika uvijek bude principijelna (da polazi od interesa Partije) i objektivno, da bude drugarska a ne gruba, da jača vjeru u sopstvene snage i da uzdiže ponos ljudi. Pri tome se uvijek ukazivalo na potrebu budnosti da se kritika ne pretvori u kritizerstvo. U razvijanju samokritike, polazilo se od toga da se ličnost komunista poistoveti sa likom i interesima Partije. To je bila težnja i nastojanje da se ljudi prevaspitavaju unutrašnjom snagom svakog pojedinca, razvijajući do krajnjih granica njihovu iskrenost prema Partiji. Postavljena na takvim osnovama, samokritika se nije javljala kao posljedica kritike već kao potreba komunista da ispolje političku zrelost i principijelnost u ocjeni spostvene djelatnosti, mjereći je prema ciljevima borbe i vrijednostima koje je Partija definisala. Da bi takva i postala, u partijskim organizacijama vođena je borba protiv formalne samokritike, protiv »posipanja pepelom«. Uz to je partijsko članstvo vaspitavano da ni najiskrenije samokritike ne oslobađa od odgovornosti.

Izgradnja *lika komuniste* bio je sastavni dio borbe za obezbjeđenje rukovodeće uloge KPJ. Pobjeda se nije mogla postići ako komunisti ne budu na visini istorijskih zadataka. Partija je mogla postati stvarna rukovodeća snaga i uspješno savladati nepremostive teškoće onog doba, samo ako komunista — po riječima njenog generalnog sekretara bude »primjer hrabrosti, požrtvovanja, nesebičnosti, discipline, urednosti i čuvanja ljudi, dobar grug, nosilac optimizma, borac protiv panikerstva, kukavičluka i malodušnosti, uvek spreman na izvršenje najtežih zadataka«. ¹⁹ Komunisti su vaspitavani da budu primjerni borci revolucije: svijetlog moralnog lika; uvijek spremni da se za stvar naroda i klase bore kao za sopstvenu, da se bez predomišljaja žrtvuju za opštu stvar. Uvijek da budu nepokolebljivi na pozicijama KPJ i odlučni u pregalaštvu. Za izgradnju takvog moralnog i političkog lika trebalo se uporno i strpljivo boriti. Vjera u snagu KPJ i u pobjedu revolucije bila je glavno nadahnuće komunistima na tom trnovitom putu. Članstvo je neprekidno vaspitavano da za Partiju valja živjeti i umrijeti.

¹⁹ Zbornik NOP, t. IV, knj. 3, dok. 34.

Cjelokupna partijska struktura i djelatnost komunista zasni-
vala se još u predratno vrijeme na principima *demokratskog cen-
tralizma*. To je omogućilo da se KPJ izgradi kao jedinstvena revo-
lucionarna avangarda radničke klase. Demokratski centralizam je
dobio još veći značaj u veoma složenim uslovima vođenja NOR-a,
kada je Partija trebalo da obezbijedi jedinstvo strategije i druš-
tvene akcije, kada je čvrstina njenih redova imala presudan značaj
za jedinstvo NOP-a i svih naroda Jugoslavije.

Ciljevi i zadaci revolucionarne borbe i uslovi u kojima je vo-
đena, isticali su u prvi plan značaj centralizma u Partiji, koji se
ispoljavao u veoma naglašenoj ulozi i značaju rukovodstva u stva-
ranju i sprovođenju partijske politike. U to složeno ratno (revolu-
cionarno) vrijeme bilo je naročito značajno da se direktive i odluke
partijskog vođstva jedinstveno i pravovremeno sprovede u život u
svim vojnim jedinicama. Zbog toga su, polazeći od uloge oružanih
snaga u NOR-u, partijskom organizacijom u vojsci neposredno ru-
kovodili CK KPJ i nacionalna partijska rukovodstva²⁰ koji su, inače,
raspolagali velikom političkom moći i najširim ovlašćenjima. Sve
važnije odluke o izgradnji oružanih snaga, o strukturi i načinu rada
partijske organizacije u njima, donosio je partijski vrh. To je bilo
nužno, s obzirom na složenost uslova borbe na »razdrobljenom«
jugoslovenskom ratištu. Isto tako, viša partijska rukovodstva su mo-
rala budno da prate način sprovođenja partijske politike (linije) u
život, jer je od toga zavisio ishod cjelokupne borbe.

Da bi najviša partijska rukovodstva ostvarila najneposredniji
uticaj nad partijskom organizacijom u vojsci u vrijeme njenog broj-
nog porasta, da bi joj mogla pružiti stalnu i potpuniju pomoć, CK
KPJ je sredinom 1942. godine odlučio da pri svakoj brigadi formira
politodjel. U početku, dok je broj brigada bio relativno malen, svi
politodjeli su bili njegovi organi. Kasnije, s povećanjem broja bri-
gada, odlučeno je da nacionalni partijski forumi rukovode polit-
odjelima onih brigada koje su bile pod komandom glavnih štabova.
Politodjeli su bili zaduženi da u prvom redu »vode računa o pravil-
nom tumačenju političke linije naše Partije i njenom ispravnom
sprovođenju u praksi«, da »pomognu u sprovođenju i razvijanju
partijsko-organizacionog rada u brigadnim partijskim organizacija-

²⁰ CK KPJ je neposredno rukovodio partijskim organizacijama jedinica
kojima je komandovao VŠ (operativna grupa VŠ), dok su nacionalna partijska
rukovodstva neposredno rukovodila partijskim organizacijama vojnih jedinica
na svome terenu.

U NOV i POJ, kao i u JA, najviša partijska rukovodstva bila su divi-
zijski komiteti, neposredno povezani sa CK KPJ ili sa nacionalnim partijskim
rukovodstvom.

ma i opšte političke propagandne djelatnosti i u samoj brigadi i van nje».²¹ Oni su bili organi CK-a, direktno su opštili sa njim podnoseći mu redovne izvještaje o svome radu.

Politodjeli su odigrali veoma značajnu ulogu u učvršćenju partijske organizacije i poboljšanju kvaliteta političkog i kulturno-prosvjetnog rada. Posebno, oni su doprinijeli da se snažnije i neposrednije ispolji uticaj najviših rukovodstava na rad partijske baze, da uspostave najtješnji kontakt sa komunistima u vojsci — što je omogućavalo da centralizam u Partiji ispolji visok stepen efikasnosti.

Mada osnovne organizacije i niža rukovodstva nisu imali širih mogućnosti da učestvuju u kreiranju globalne partijske politike, naročito se vodilo računa da im se stvaraju povoljne prilike za samostalnu političku djelatnost. Ostvarenje nacionalnih i socijalnih ciljeva NOP-a zahtijevalo je maksimalno angažovanje cijele Partije i visok stepen inicijative — članstva i rukovodstva. U takvim prilikama za razvijanje aktivnosti i stvaralaštva komunista bilo je posebno značajno da se u redovima Partije produbljuju demokratski odnosi. Osnovni cilj tog zadatka i procesa je bio da se jača samostalnost i stvaralaštvo osnovnih organizacija i nižih rukovodstava, da se učvršćuje duh dostojanstva i smjelosti djelovanja komunista. U ostvarenju tog zadatka naročito se insistiralo da u osnovnim partijskim organizacijama i rukovodstvima vlada duh uzajamnog povjerenja, iskrenosti i druželjublja koji bi izvirali iz demokratskih odnosa. U tome je bila odlučujuća odluka partijskog vođstva da svi članovi Partije u vojsci budu ravnopravni i da svaki komunista ima pravo slobodne kritike starješina. Partija je kroz cio NOR ostala uporna u razvijanju demokratskih odnosa u partijskoj organizaciji oružanih snaga.

Prema tome, konkretni istorijski uslovi u kojima je izvođena jugoslovenska revolucija u punoj su mjeri potvrdili značaj demokratskog centralizma za izvojevanje vlasti radničke klase i za izgradnju i efikasnost oružanih snaga. Za sve vrijeme rata odnos između centralizma i demokratizma se suštinski nije mijenjao. Razvijanje demokratskih odnosa nije išlo na račun slabljenja centralizma. U razvijanju demokratskih odnosa zajednički su učestvovala partijska rukovodstva i članstvo. Na tim osnovama razvijana je velika samostalnost i inicijativa partijskih rukovodstava i članstva u vojsci, što je bilo od presudnog značaja za uspješno obavljanje svih zadataka koji su postavljeni pred oružane snage.

²¹ Iz odluke CK KPJ od 25. VIII 1942. o postavljanju politodjela 1. krajiške brigade (Zbornik NOP, t. IX, knj. 1, dok. 132).

Na čelo partijskih organizacija, od čete pa zaključno sa divizijom, nalazili su se iskusni partijsko-politički radnici — *zamjenici (pomoćnici) komesara* jedinice. To su bili, u stvari, profesionalni partijski radnici. Oni su bili najodgovorniji za rad partijske organizacije i bili su dužni da pružaju maksimalnu pomoć organizacijskom i idejno-političkom jačanju skojevske organizacije. Kao partijski sekretari, na svim nivoima, imali su (potrebnu) samostalnost u odnosu na komande, mada su radi legalizacije njihove funkcije²² postavljeni za članove štaba (*zamjenici komesara*). Za svoj rad su bili odgovorni višem partijskom rukovodstvu i svojoj partijskoj organizaciji.

IV

Kao i u svim velikim socijalnim revolucijama epohe kapitalizma, i u jugoslovenskim revolucionarnim oružanim snagama uvedena je institucija *političkih komesara*. To je bio poseban oblik ostvarenja rukovodeće uloge KPJ u vojsci.

Uzrok i podsticaj za uvođenje funkcije političkih komesara ležao je prije svega u revolucionarnom karakteru i zadacima novostvorene narodne armije. Nju je trebalo stvoriti na revolucionarnim marksističkim principima. Ona je morala biti moralno-politički čvrsta i nepokolebljiva, podjednako sposobna da izvršava vojne i političke zadatke. Stoga je KPJ, kao jedina rukovodeća snaga ustanka, morala da uspostavi i ojača svoje političko rukovođenje oružanim snagama. Svi ti ciljevi i zadaci, kao i složenost uslova borbe i izgradnje vojske, zahtijevali su i nalagali da na čelu svih komandi, pored vojnog, bude i politički rukovodilac. Zbog toga je Partija za političke komesare poslala u prve partizanske odrede iskusne partijsko-političke radnike.

Politički komesari su bili delegati KPJ u komandi, nosioci njezne politike, duha i čvrstine. Pošto su oružane snage bile instrument NOR-a, CK KPJ je stavio komesarima u zadatak da ne istupaju u jedinicama i u narodu kao predstavnici uskog partijskog interesa, već kao zastupnici NOP-a, kao »predstavnici naroda i čuvari narodnih interesa u jedinici« — kako je rečeno u Statutu proleterskih brigada.

Demokratski karakter i širina naše oslobodilačke i revolucionarne borbe bitno su uticali na položaj komesara u komandi, odnosno na njegova prava i odnose prema komandantu (komandiru). Za

²² Za sve vrijeme NOR-a organizacijska djelatnost KPJ u vojsci i na terenu nije bila javna, iako je njena društvena pozicija bila javna. I u narodu i u vojsci dobro se znalo da je Partija rukovodeća snaga ustanka.

razliku od oktobarske revolucije u Rusiji — gdje su komesari imali pravo kontrole nad komandantima — u partizanskim odredima i u NOV Jugoslavije komesari su bili po položaju ravnopravni sa komandantima. Oni su bili sa njim suodgovorni za stanje u jedinici i sve važnije odluke su donosili zajednički. Tako je princip dvostarješinstva obezbjeđivao jedinstvo komandovanja. Time su stvoreni neophodni uslovi da komande uspješno izgrađuju revolucionarnu armiju i da je upotrebljavaju u skladu sa političkom strategijom NOR-a.

Prema prvim uputstvima za rad političkih komesara, njihove glavne dužnosti su bile: da podizanjem svijesti boraca i rukovodilaca izgrađuju moralno-političku čvrstinu jedinica; da zajedno sa komandantima izrađuju planove operacija (vojnih akcija); da se brinu za disciplinu i izvršenje naređenja i uputstava komandi; da se staraju da obezbijede što bolju ishranu i zdravstveno stanje u jedinicama; da politički rade u narodu i da obezbjeđuju živ svakodnevni kontakt sa svim strukturama NOP-a.²³

Komesar je bio prvenstveno *politički rukovodilac*, čija je osnovna dužnost bila da borcima i rukovodiocima objasni značaj borbe i da im stalno drži pred očima njene ciljeve, da vojna jedinica izraste u pouzdanu snagu oslobodilačkog i revolucionarnog pokreta, da produbi svijest i ponos svakog partizana i da ih poduči kako narodni borci treba da žive i da se bore. Njegov zadatak nije bio samo da politički prosvjeđuje i kulturno uzdiže borce i starješine, već da moralno-politički učvršćuje jedinicu, da izgrađuje i jača disciplinu i povjerenje između boraca i rukovodilaca — stvarajući od jedinice nesalomiv kolektiv istinskih narodnih boraca. U svome političkom radu komesari su neprekidno imali pred očima veliku revolucionarnu istinu da samo visoko svjesni, moralno jaki i odlučni borci mogu istrajati i pobijediti i u najtežim uslovima borbe.

Politički komesari su imali dužnost da, osloncem na partijsku organizaciju, usklađuju hijerarhijsku vojnu strukturu sa društvenim bićem revolucionarnog pokreta. Oni su bili nosioci i čuvari demokratskih odnosa u vojsci, koji su prije svega počivali na društvenoj poziciji građanina u oslobodilačkom i revolucionarnom pokretu, i na svijesti boraca i starješina o nužnosti najčvršćeg vojničkog poretka. To je, na jednoj strani, afirmisalo i podsticalo ulogu čovjeka kao društvenog subjekta u svim oblastima izgradnje i upotrebe jedinica, a na drugoj strani je rađalo svjesnu gvozdenu disciplinu koja je bila nenadmašna.

²³ Zbornik NOP, t. VI, knj. 1, dok. 5; t. V, knj. 1, dok. 68; t. IV, knj. 2, dok. 15; t. IX, knj. 1, dok. 18.

Komesar je na vojnom polju bio desna ruka svom komandantu (komandiru), glavna potpora u organizovanju vojske, u zavođenju čvrste discipline, u stvaranju plana za vojne akcije i u njegovom ostvarenju. Naročito se starao da planovi vojnih operacija budu strogo usaglašeni sa političkim potrebama pokreta i da daju što veći politički efekat. Njegova je dužnost takođe bila da bude *organizator partijsko-političkih priprema konkretnih borbenih zadataka*. Cilj je ovih priprema bio trojak: prvo, da se borcima i starješinama otvaraju perspektive vođenja uspješne borbe protiv okupatora i kvislinga; drugo, da se konkretna vojna akcija povezuje sa političkom linijom NOR-a, i, treće, da se cjelokupno ljudstvo što više mobilize i pripremi za izvršenje predstojećeg borbenog zadatka.

Poseban zadatak političkog komesara je bio da se brine, oslanjajući se na organe štaba i na partijsku i skojevsku organizaciju, za *ishranu, smještaj i zdravlje ljudi*. To su bila pitanja koja su neposredno i duboko zasijecala u moral jedinice, pa ih je trebalo rješavati na način koji je ulijevao povjerenje i zadovoljstvo kod ljudstva. Pomoć čovjeku imala je da bude misao vodilja cjelokupne djelatnosti komesara, a briga za čovjeka njegova prva obaveza.

Politički rad u narodu spadao je među najglavnije zadatke političkih komesara. Narodne mase u NOR-u su bile glavni i nepresušni izvor stvaranja revolucionarne oružane sile. Na drugoj strani, ubojnu moć neprijatelja bilo je moguće skršiti jedino ako se oružana borba slije sa cjelokupnim otporom naroda. KPJ je od prvog dana ukazivala komunistima da »ne smeju zaboraviti da je glavni uslov opstanka i stalnog porasta partizanskih odreda i pobedonosne borbe ljubav narodnih masa prema partizanima«. ²⁴ Istovremeno, ona je naložila komesarima da oni i njihova jedinica razviju na svakom terenu maksimalnu političku i kulturno-prosvjetnu djelatnost radi pokretanja i mobilizacije najširih slojeva u borbu. Isto tako, stavila im je u dužnost da partijskoj organizaciji na terenu pruže što veću pomoć u stvaranju narodne vlasti i ostalih struktura NOP-a.

Pošto je čovjek bio glavni i presudni činilac NOR-a, politički su komesari imali dužnost da neprekidno bude i razvijaju stvaralaštvo i energiju boraca i starješina — na svim poljima vojničke, političke i kulturne djelatnosti. Najefikasnije sredstvo za postizanje tog značajnog cilja bile su četne i bataljonske *konferencije*. Borci su imali pravo da tu iznose svoje mišljenje i predloge o svim pitanjima, uključujući pravo da kritikuju starješine. To je budilo i snažilo

²⁴ Iz pisma Okružnog komiteta KPJ za Valjevo od 22. XI 1941. *Zbornik NOR*, tom IX, knj. 1, dok. 19).

aktivnost svakog pojedinca u izgradnji i vještini upotrebe jedinica. Istovremeno, to je bio najznačajniji oblik demokratskih odnosa u oružanim snagama. Konferencije su bile bitan faktor unutrašnjeg jedinstva, discipline i obuke. Na njima se postizalo da se odgovornost za ishod borbe i za izgradnju jedinica prenese i na borce, tj. da se pojedinačni interesi poistovećuju sa opštim. Komesari su bili organizatori i rukovodioci ovih konferencija.

Da bi komesari mogli da odgovore svim ovim složenim zadacima, Partija je posvećivala posebnu pažnju njihovom idejno-političkom uzdizanju. Pored svakodnevne pomoći koje su u tom pravcu pružali komesari viših štabova, u divizijama i višim jedinicama stvarani su posebni komesarski *kursevi*. Na njima se izučavala cjelokupna problematika NOR-a i metodika političkog i kulturno-prosvjetnog rada. Komesari su, takođe, upućivani na niže, srednje i više partijske kurseve.

Od prvog dana ustanka Partija je strogo vodila računa da lik političkog komesara bude na visini obaveza i zadataka koje je obavljao. Da bi komesari zaista bili »duša jedinice« njihov *moralni lik* je morao biti besprekorno čist i svijetao. Isto tako komesar je morao da bude »masovnik«, tj. čovjek sa političkim autoritetom i komunikativan, koga cijene i vole borci. Ratni komesari nisu mogli steći visok ugled u jedinici ako nisu bili hrabri. Stoga su vaspitavani da uvek moraju biti »prvi u borbi — posljednji iz borbe«.

Kao politički radnik u vojsci koja je vodila oslobodilački rat i revoluciju, komesar je (u malom) izrastao u narodnog tribuna. Za njega je bilo vanredno značajno da živom i vatrenom riječju zna pronaći put do srca ljudi, da izazove zanos i oduševljenje u masama. Cjelokupan uspjeh u radu komesara zavisio je od stepena njegove »komunističke uvjerenosti« i od »sagorijevanja« na poslu. Smjenjivani su sa dužnosti (upućivani na druge funkcije) oni komesari koji nisu ispunjavali ove osnovne standarde.

Za potrebe organizovanja i izvođenja političkog i kulturno-prosvjetnog rada, od prvog dana je stvaran u vojnim jedinicama *agitaciono-propagandni aparat*, kojim su neposredno rukovodili komesari. U početku to su bili malobrojni organi, ali sa rastom vojske ovaj se aparat neprekidno razgranavao. Na kraju rata izgledao je ovako:

CENTRALNI KOMITET KOMUNISTIČKE PARTIJE JUGOSLAVIJE

Propagandno odjeljenje Vrhovnog štaba

odsjek za polit. propa- gandu	kulturno-prosvjetni odsjek: sekcija za opšte obrazovanje, sekcija za analfa- bet. tečaj, sekcija za umjet. djelatnost	odsjek za štampu	istorijski institut	film. sekcija	odsjek za veze	pers. odsjek
----------------------------------	--	------------------------	------------------------	------------------	-------------------	-----------------

Politički komesar Glavnog štaba

Propagandno odjeljenje Glavnog štaba

odsjek za po- litičku propa- gandu	kulturno-prosvjetni odsjek: sekcija za opšte obrazovanje za analfabetski te- čaj i za umjetničku djelatnost	odsjek za štampu	filmska sekcija
--	---	---------------------	--------------------

Politički komesar korpusa

Propagandno odjeljenje štaba korpusa

odsjek za po- litičku propa- gandu	kulturno-prosvjetni odsjek: sekcija za opšte obrazovanje, sekcija za analfab. tečaj, sekcija za umjetnič. djelatnost	odsjek za štampu	filmska sekcija	kultur- na ekipa
--	--	---------------------	--------------------	------------------------

Politički komesar divizije

Propagandni odsjek štaba divizije

sekcija za polit. propagandu	sekcija za kulturno- prosvjetni rad	foto-filmska sekcija
---------------------------------	--	----------------------

Politički komesar brigade

Propagandni odsjek brigade

sekcija za politič. propagandu	sekcija za kulturno- prosvjetni rad	foto-filmska sekcija
-----------------------------------	--	----------------------

Kulturno-prosvjetni odbor bataljona

Politički komesar čete

Kulturno-prosvjetni odbor čete

Ovaj veoma razgranat politički aparat, tehnički relativno do-
bro opremljen, bio je u mogućnosti da sa uspjehom obavi sve za-
datke političkog, kulturnog i prosvjetnog rada. On je poslije zavr-
šetka rata poslužio kao čvrst oslonac za organizovanje političke dje-
latnosti u armiji u novim uslovima.